Mirosław Kuleba

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.
Rola winiarstwa w rozwoju Zielonej Góry w XVI-XIX wieku, na podstawie analizy topografii winnic i obiektów winiarskich

Wino było przez wieki rdzeniem zbiorowej świadomości obywateli Zielonej Góry (niem. Grünberg, Schlesien). Było, obok sukiennictwa, podstawowym substratem ekonomiki oraz życia kulturalnego i społecznego. Obejmujący cały obszar miejski kompleks winnic, rewirów i okręgów winiarskich, połączony traktami transportowymi i sprzęgnięty z siecią tłoczni, piwnic winiarskich i składów winnych, tworzył krwiobieg, którym od stuleci przetłaczano wino – nośnik życiodajnej siły miasta. Winiarstwo, szlachetne i ekskluzywne zajęcie, związane z prestiżem posiadacza winnicy i wytwórcy wina, stało się wartością godnościową dla miejscowej społeczności, elementem wyróżniającym i nobilitującym. I takim jawi się dzisiaj, kiedy nastąpiło odrodzenie zielonogórskiego – czy, tym razem, lubuskiego – winiarstwa w postaci zakładanych od podstaw prywatnych winnic i rozwijania produkcji win gronowych. Okolice Zielonej Góry stały się znów regionem winiarskim. Fakt ten zdaje się dowodzić istnienia więzi łączącej początki istnienia miasta, identyfikowane w legendzie z pierwszymi nasadzeniami winorośli w 1150 r., z dniem dzisiejszym.

Celem niniejszej pracy jest rozpoznanie znaczenia winiarstwa w procesie historycznego rozwoju Zielonej Góry w wiekach XVI-XIX, czyli w okresie, kiedy ten wpływ cechowała największa dynamika. Udowodnienie zachodzącej tu zależności wymaga przedstawienia rysu historycznego zielonogórskiego winiarstwa w korelacji z intensywnością nasycania substancji miejskiej winiarskim komponentem. Próbę zgłębienia tego zagadnienia podjęto w oparciu o wyniki badań usytuowania topograficznego i oględzin wszystkich dostępnych obiektów, mających znaczenie dla „winiarskiego" wizerunku Zielonej Góry. Zakres przeprowadzonych na potrzeby tej pracy badań obejmował budynki służące bezpośrednio potrzebom technologicznym, a także związane ze sferą produkcyjną pośrednio, jako np. miejsca zamieszkania winiarzy czy lokale służące do dystrybucji bądź konsumpcji wina i innych alkoholi. Do wyodrębnionej kategorii obiektów należą m.in. domy winiarskie i rekreacyjne na terenie dawnych winnic, tłocznie, piwnice i leżakownie do składowania wina, wytwórnie win i wyrobów spirytusowych, destylarnie, octownie, gospodarstwa rolne w

granicach miejskiej zabudowy, należące do osób zajmujących się winiarstwem zawodowo jak i do winiarzy-amatorów, siedziby winiarskich firm handlowych i hurtowni alkoholu. W pracy uwzględniono zarówno obiekty istniejące – chociaż służące dzisiaj najczęściej już innym celom, niż winiarskie – jak i takie, które w różnym czasie, niekiedy całkiem niedawno, znikły z zabudowy miejskiej. Dopiero z perspektywy czasu i późniejszych przemian, które zmieniły wizerunek i ekonomikę Zielonej Góry, dostrzec można wyjątkowość i oryginalność jej dziejów – miasta, które dzięki uprawie winorośli i produkcji wina na niemałą skalę, stało się znane daleko poza granicami Dolnego Śląska. Poszukiwanie istoty tej oryginalności, *genius loci* miasta z zielenią winnic w nazwie, było zasadniczą motywacją do podjęcia niniejszych badań.

Praca składa się ze wstępu i czterech rozdziałów w układzie chronologicznym, podzielonych na podrozdziały. W **rozdziale pierwszym** został omówiony prawdopodobny kontekst pojawienia się uprawy winorośli i produkcji wina w początkowym okresie istnienia Zielonej Góry. Najwcześniejsze dzieje miasta, poczynając od osady przedlokacyjnej, zarysowano na tle procesu rozprzestrzeniania się w średniowieczu uprawy winnego krzewu z zachodniej Europy na ziemie polskie. W ekspansji agrokultury winorośli wyróżnione zostały trzy etapy: poświadczoną archeologicznie uprawę winogron, zapewne jako owocu deserowego, w czasach słowiańskich (X-XI w.); zachowany w źródłach kronikarskich hipotetyczny import winnych krzewów w dobie migracji flandryjskiej (XII w.) i zapoczątkowanie uprawy winorośli jako kultury rolnej w związku z kolonizacją niemiecką (XIII w.). Na podstawie zachowanych reliktów słowiańskiej toponimiki z obszaru miasta i pobliskich wsi wykazano, że akcja kolonizacyjna przebiegała na terenie zamieszkanym przez ludność słowiańską.

Zostały zreferowane najwcześniejsze zachowane wzmianki archiwalne o winnicach i obrocie winem w dokumentach kancelarii książęcych Piastów śląskich i Kościoła z XIII-XV w., przytoczono literackie świadectwo powszechnego spożycia wina na dworze książęcym Henryka I Brodatego i księżnej Jadwigi, przykłady regulacji rynku wina w lokowanych miastach, źródłowe dokumenty mówiące o uprawie winorośli na Łużycach Dolnych, w Krośnie Odrzańskim, Sulechowie, Gubinie i Lubsku oraz potwierdzające eksport miejscowych win do krajów sąsiednich. Omówiono ważne, mało znane świadectwo istnienia winnic w 1300 r. w bezpośrednim sąsiedztwie Zielonej Góry – mapy zamieszczone w rękopiśmiennej kronice Letnicy.

Następnie odniesiono się do hipotetycznych początków uprawy winorośli w Zielonej Górze i wskazano możliwą lokalizację najwcześniej założonych w mieście winnic, określoną

na podstawie kryterium toponomastycznego oraz agrotechnicznego. Rozpatrzono również najstarsze wzmianki o zielonogórskich winnicach – kronikarską, związaną z rokiem 1314, i dokumentalną – akt księcia głogowsko-żagańskiego Henryka IV Wiernego, datowany w Zielonej Górze 12 maja 1317 r.

Przytoczono świadectwa wzrostu znaczenia zielonogórskiego winiarstwa w dobie rozkwitu gospodarczego miasta w XV w., zwłaszcza w czasie długich rządów księcia głogowskiego Henryka IX. Omówiono najdawniejsze świadectwa materialne odnoszące się do tego zagadnienia: dom winiarski z 1447 r., średniowieczne piwnice do przechowywania wina pod budynkiem ratusza oraz nieliczne dokumenty archiwalne i dzieła historyczne. Dla porównania przywołano znacznie lepiej udokumentowaną w tym okresie sytuację winiarstwa w sąsiedniej Brandenburgii.

Okres znaczącego rozwoju Zielonej Góry pod panowaniem Habsburgów (1526-1740), opartego między innymi na masowej produkcji wina, został przedstawiony w **rozdziale drugim**. Podniesiono kwestię nabycia przez miasto wszystkich dóbr kameralnych, składających się także z winnic, oraz rozwiniętego na szeroką skalę, m.in. za pośrednictwem handlu hanzeatyckiego, eksportu zielonogórskich win. Wobec skromności świadectw archiwalnych dotyczących miejscowego wina, przytoczono dostępne wzmianki na ten temat w dziełach literackich i kartograficznych.

Wskazane zostały przyczyny upadku zielonogórskiego winiarstwa podczas wojny trzydziestoletniej i powrotu dobrej koniunktury w schyłkowym okresie panowania Habsburgów na Śląsku, odnotowano przyjęcie w 1675 r. lokalnego prawa winiarskiego i przebieg konfliktu winiarzy z producentami piwa. Podniesiono także kwestię rosnących obciążeń fiskalnych dla wytwórców wina w pierwszych dekadach XVIII w.

Następnie zaprezentowano rodzaje obiektów związanych z produkcją winiarską, wzniesionych po wojnie trzydziestoletniej i w pierwszych czterech dekadach XVIII w., omówiono ich architekturę, przeznaczenie i historyczne przekształcenia.

W **rozdziale trzecim** rozpatrzono znaczenie winiarstwa dla rozwoju gospodarczego i terytorialnego Zielonej Góry w ramach monarchii pruskiej. Scharakteryzowano korzystne dla rozkwitu miasta, komplementarne współistnienie branży sukienniczej i winiarskiej, rozwijających się dzięki polityce pruskiego merkantylizmu, wprowadzonej po aneksji Śląska przez Prusy. Zreferowano związane z rozwojem branży winiarskiej w latach 1741-1800 efekty koniunktury budowlanej na przełomie XVIII/XIX w., prowadzącej do znacznych zmian w krajobrazie materialnym miasta.

Następnie został naświetlony proces rozkwitu winiarstwa w okresie, który można nazwać preindustrialnym, obejmującym lata 1800-1826. Przeanalizowano dobrą koniunkturę w miejscowej gospodarce, zarówno w branży winiarskiej jak i sukienniczej, którą znamionowało powstanie w mieście wielu obiektów mających związek z wytwarzaniem bądź dystrybucją wina.

Obszernie, z racji obfitości materiału faktograficznego, zostały zarysowane procesy zachodzące w latach 1826-1880 w ekonomice winiarskiej, które doprowadziły do jej industrializacji, czyli powstania wielkich firm produkcyjnych, a także do monopolistycznych przemian w hurtowym obrocie winem. Jako materialne świadectwo tej epoki przywołano najważniejsze zakłady i obiekty służące produkcji wina, często istniejące do dzisiaj.

W **rozdziale czwartym** dokonano analizy przyczyn i efektów niezwykłej koniunktury w branży winiarskiej i spirytusowej, które w latach 1880-1890 weszły w okres historycznego rozkwitu o cechach przemysłowych. Procesy te zostały osadzone na tle przemian gospodarki Niemiec w latach 1880-1900. Przedstawiono powstające w szybkim tempie, w efekcie kumulacji kapitału, obiekty produkcyjne, dzięki którym dwie ostatnie dekady XIX w. stały się okresem maksymalnego nasycenia krajobrazu miejskiego obiektami związanymi z wytwarzaniem wina i spirytualiów.

Następnie naświetlono społeczno-gospodarcze przyczyny kryzysu winiarstwa i branży spirytusowej w Zielonej Górze na przełomie XIX i XX w. Zostały wyszczególnione najważniejsze czynniki ekonomiczne, wpływające na spadek opłacalności miejscowego winiarstwa, wykazano zagrożenia wynikające z wprowadzenia nowego prawa winiarskiego w Niemczech oraz zarysowano proces redukcji powierzchni upraw w mieście i postępującej urbanizacji winnic poprzez przeznaczanie ich pod budownictwo mieszkaniowe.

Obiekty, opisane w pracy, zostały zlokalizowane pod swoim współczesnym adresem, z podaniem dawnego adresu niemieckiego. Niekiedy przedstawiono odnoszącą się do nich ikonografię: fotografie, materiały archiwalne, dzieła graficzne, rzuty bądź przekroje pionowe budynków, sporządzone przez autora.

Sformułowano postulaty badawcze, związane z potencjalnymi badaniami architektury zachowanych w mieście obiektów winiarskich, a zwłaszcza z inżynierskimi zagadnieniami dotyczącymi budowy i konserwacji zabytkowych piwnic oraz unikatowej przestrzeni technologicznej dużych kompleksów produkcyjnych, należących w swoim czasie do największych na terenie ówczesnych Niemiec.